

Groó Diána

Saul fia

Amikor a film előzetesét láttam, megborzongtam. Nem, nem úgy, ahogy általában, és nem úgy, amire azt mondjuk: tudod, az a borzongás, amikor azt látod, hogy... Olyan érzés volt ez, amit szavakkal nehéz kifejezni, talán olyan, mintha maga a Messiás jött volna el. Egyetlenegy szó járt a fejemben, megkérdőjelezhetetlenül előre minősítve az akkor még nem látott filmet: „végre”.

A szinte extázisba átcsapó várakozáson túl, amelyet a film a cannes-i filmfesztiválon való bámulatosszereplése, nemzetközi visszhangja és sikere még jobban felerősített, még ott volt valami megmagyarázhatatlan a levegőben: a film szimbólummá vált. Nemcsak az elmondhatatlan és ábrázolhatatlan megformálását sejtető szimbólummá, amely beírja magát a filmtörténetbe. És nem, nemcsak azért, mert csoda módon a magyar filmszakma szinte egységesen szurkolt a filmnek, lévén: hosszú évtizedek után először, újra egy elsőfilmes rendező versenyzett Európa legnagyobb filmfesztiváljának fő versenyprogramjában.

71 évvel a holokauszt után a magyar civilek szinte egyszerre lélegeztek és drukkoltak egy olyan filmért, amit még nem is láttak. Egy filmért, amely szerényen, a semmiből előbukkanva megdönti és felülírja az úgynevezett 70. holokauszt emlékévet reprezentáló magyar kormány hazug üzenetét. Nemes Jeles László filmje 2015-ben megmutatta a lehazudhatatlant, és akarva-akaratlanul emléket állított annak a több mint ötszáz ezer deportált és meggyilkolt magyar zsidónak is, akiket a magyar hatóságok oly lelkesen és szolgálatkészen segítettek a rámpákra úgy, hogy az még Eichmannt is ámulatba ejtette 1944 tavaszán. Mindebből a történelmi szolgálatkész lelkesedésből és a jelenlegi kormány emlékezetpolitikájából egy kocka sincs a vásznon – és mégis minden ott van. A Szabadság téren a jelenlegi államapparátus (éjnek idején, lopódzva) felállított Gábel-szégyenszobrát a *Saul fia* láthatatlanul és elemi erővel söpri le, méltó és eleven emléket állítva a légerekben elpusztult áldozatoknak, akiknek kiirtásáért nemzetünk felelősségét emlegetni ma hazaárulásnak számít. Ez az egyik bravúr, de kicsit előre szaladtam.

Filmkészítő vagyok, és arról kellene írnom, milyen a film. Lehetetlen. Számomra az is lehetetlen,

hogy objektíven írjak róla. Ezt a filmet nem lehet elmesélni, ezt a filmet látni kell. A film papírra vetett tartalma négy rideg mondat, vagy annál is kevesebb, és a szavak elfogynak:

1. Auschwitz. Saul, a Sonderkommando egyik tagja fejébe veszi, hogy eltemeti a fiát, aki nem is biztos, hogy az övé. A temetéshez rabbit kell találnia, aki kaddist mond. Mindez egy nap története a krematóriumok árnyékában.
2. Film arról, hogyan találja meg Saul, a Sonderkommando egyik tagja a lét értelmét a pokolban.
3. A *Saul fia* elmondja az elmondhatatlant.
4. Soá.
5. Hatmillió.

A fenti klisészerű próbálkozások a film összefoglalását illetően mind csak a múltat idéző betűk. Nemes Jeles László azonban úgy vitte a holokausztot a vászonra, ahogy eddig még senki sem. Akkor is, ha ő maga azt állítja, nem holokauszt-filmet készített. Igaza van, és még sincs. Ez nem holokauszt-film, hanem sokkal több annál, ahol nem a dramaturgia vagy a látvány a lényeg, hanem az érzet. A múlt poklában játszódó egy nap történetét úgy ábrázolja, hogy a nézőnek nincs más választása, mint hogy részese legyen Saul jelenének. Nincs kegyelem, Saullal kell haladni minden pillanatban, a láger labirintusában, ahol nincsenek illusztratív díszletek és jelenetek, sem felesleges mondatok, csak sodródás, érzetek, hangok és bábeli zűrzavar, ahol a múlt jelené válik, csontig hatol és húsba vág.

Amikor beültem a filmre, féltettem magam. Félttem, hogy a borzalmat látom majd, ráadásul Dr. Nyiszli Miklós *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban* könyve járt a fejemben, ami a film történetének egyik forrásaként szolgált. Bár nem irodalmi mű, hanem emlékirat – (Nyiszli Auschwitzból való visszatérése után írta le emlékeit, többek között a Sonderkommandóról, 1946-ban Nagyváradon) –, olvasásakor anno többször meg kellett állnom, hogy levegőt vegyek, és hogy érzek-e még életben vagyok, és nem a pokolban. Olyan könyv, amit a *Sorstalansághoz* hasonlóan nem olvas az ember, hanem fizikailag érez és belehal.

Nemes Jeles Lászlónak sikerült a lehetetlen. A *Saul fiát* nem egyszerűen néztem és láttam. Ezt a filmet éreztem és érzékeltem. Akkor is odatapadtam a vászonra, akkor is benne voltam, ha nem akartam, és akkor is, amikor kis időre elvesztettem a történet fonalát, ami egyáltalán nem számított. Benne voltam a halál labirintusában, Saullal mentem gépiesen, mint egy robot haladtam, érzékeltem, és érzéketlenné váltam, a transzporttal újonnan érkezők rémült árnyai, az SS csaholó kutyái, az egymásra dobott meztelen holttestek halmai, a krematóriumok kemencéinek lángrobaja mellett, a gázkamrák vasajtói mögött csendbe fulladó halálsikolyok, dörömbölések és görcsberándult testek tompa puffanásai közepette. Nem volt józan ész, és nem volt ráció: néha szemtanúvá váltam, aki érez, néha Saullá, aki már semmit sem, kint voltam és bent voltam, nem tudhattam, mi lesz a következő pillanatban, az sem érdekelt, hogy én is a gázban végzem-e, vagy engem lőnek agyon. Esetleges volt minden másodperc, és csak a „küldetés” számított: rabbit találni, hogy elmondja a kaddist a halott gyermekért.

És nem, nem kell féltetni magunkat a látványtól, és attól sem, hogy belehalunk. Nemes rendezői zsenialitása abban rejlik, hogy nem illusztrál, nem reprodukálja játékfilmes jelenetekkel azt, amit egyébként is képtelenség hitelesen visszaadni. A környezetből a film szinte alig mutat meg valamit, életlen, homályos részletekben sejtjük a borzalmat, csak Auschwitz hangjának morajlása, éles dübörgése, üvöltése közvetíti tudatunkba azt a látványt, amit adott ismereteink szerint felfoghatunk. Főszereplőjét, Sault többnyire a háta mögül követjük, és csak ritkán látjuk a szemszögét. Fontos ez a szemszög-kérdés. Ugyanis ha a rendező csak Saul szubjektív szemszögét választja, akkor a nézőre oktrojálja azt az áldozati státuszt, amely rendezői akarnoksággal kényszerített volna bennünket az átélésre vagy részvételre. Nemes Jeles az egyetlen és tökéletes módszert választotta, és megkímél bennünket: a kamera a mi szemszögünk, és szinte csak érzetet ad. Sault követjük, többnyire mögötte és mellette vagyunk, de mindig vele. Tanúnak hív minket, szemtanúnak, és innen már semmit sem lehet megúszni, már csak magunk miatt sem. Rossz kifejezés, de kibicccé könnyebben válik az ember, mint önjelölt hőssé vagy áldozattá, látni akarunk többet és többet, és ha el akarjuk fordítani a fejünket, a kíváncsiság visszahúz minket a vászonra. Ám ennek megvan a következménye: felelősek vagyunk a látottakért, és nem mondhatjuk azt, hogy nem váltunk mi magunk is a múlt vagy a jelen részeseivé.

Nemes Jeles László érzet-filmet készített Auschwitzról. A lágeri lét filmjét. Érzet-filmet a soáról én

még nem láttam eddig játékfilmen, és szándékosan nem írom azt, hogy a film a Sonderkommandóról szól. Be kell vallanom, azok közé tartozom, akiket mindig megrendít például a *Schindler listája*, és azt gondolom, Nemes filmjét ahhoz hasonlítani teljesen felesleges. Részben azért, mert egészen más dramaturgiáról vagy történetről beszélünk, és főleg azért, mert a *Saul fia* forgatókönyvének életre keltése kizárólag egyféle megoldással működhetett csak, mivel a lágeri lét érzetének hiteles ábrázolásánál nem lehet tévedni.

Nemes filmje kapcsán sokan utalnak Claude Lanzmann *Shoah* vagy Alain Resnais *Sötétvég és köd* dokumentumfilmjeire. Mindkettő remekmű, csak-hogy ugyanúgy egyik sem hasonlítható Nemes Jeles filmjéhez, ahogy más, eddig készült holokauszt témájú játékfilm sem. Lanzmann dokumentumfilmje kíméletlen szembesítés a múlttal, visszaemlékezés a szemtanúk, áldozatok és gyilkosok szemszögéből 47 év távlatából az emberirtás gépezetére. Alain Resnais dokumentumfilmje pedig művészi időutazással mutatja be az első koncentrációs tábor (Dachau, 1933) működését. A lágeri „itt és most” érzete mindkét filmben csak visszatekintés. A soá vagy a lágeri jelen fizikai érzetét ugyanis egyedül a fennmaradt eredeti dokumentumfilm-felvételek és archívok adják vissza. Ezeknél hitelesebb, átélhetőbb „jelen” eddig nem létezett.

Nemes Jeles Lászlónak azonban sikerült ezt a hiteles jelent megfogni. Ráadásul egy játékfilmben, ahol nem az eredeti archívok látványának és jeleneteinek rekonstruálására törekedett, hanem a lágeri lét érzetének megformálására a kordokumentumok alapján.

Ehhez pedig minden szinten megtalálta a tökéletes formát: a történethez adekvát képi világot, hangot, díszletet, koreográfiát és a főszereplőt. Ha csak az egyik is hibádzik, ez a film nem létezne. Kellott ehhez Erdély Mátyás operatőr, aki végig kézi kamerával követi Sault, sokszor szinte csak harminc centiméter távolságra a főszereplő arcától, egyszerre mozdul, lát, lélegzik, létezik, él és hal vele. Kellott ehhez Rajk László díszlete, amely visszaadta a lágert és annak minden egyes részletét, ráadásul úgy, hogy a díszlettervező tudta, a néző ebből a látványból, a szűk képkivágás és a részleteket csak homályosan sejtető vizuális koncepció miatt, munkájának majd csak a töredékét látja. Ez a díszlet-töredék azért tökéletes, mert tudjuk és érezzük, hogy a homály mögött ott húzódik az egész, minden részletében. Kellott ehhez Zányi Tamás hangmérnök, aki hangi illusztráció helyett valódi dokumentumfilmes atmoszférát teremtett, ahol nem lehetett hibázni, mert minden a hitelét

veszti. És kellett ehhez az igazi Saul: Röhrig Géza arca, akinek léte – szándékosan nem írom, hogy alakítása – és tekintete belénk vésődik örökre.

Röhrig Gézáról nem tudok nem elfogulatlanul írni. Költő, filmes, énekes, színész – írja róla most már minden internetes portál... én pedig nem egyik, vagy első szerepére utalok, ha úgy fogalmazok: Röhrig Géza nekem mindig is Saul, a zsidóság és maga a hatmillió volt. Nemes Jeles László nem is választhatott volna mást, mert Röhrig már akkor is Saul volt, amikor még a filmötlet sem létezett. Röhrig az a nem-színész, akire ez a filmszerep várt. Neki nem kellett ezt eljátszania, neki csak lenni kellett. És ehhez a filmhez csak lenni kellett, és csakis úgy, ahogy Röhrig VAN. Erre a szerepre ugyanis színészi felkészülni nem lehet. Nem lehet sem szorgalomból, sem empátiából, sem igyekezetből megtanulni a lágeri érzetet, vagy gyorsalpalóban hozni azt a „háttértudást”, ami Röhrigben zsigerileg benne van. Senki nem tanította erre. Örökölte, magában hordozza, vele született. Ő az, aki már százszor belehalt ebbe, és még mindig várja a Messiást. Ő az, aki *A rebbe tollatépett papagájában* (Röhrig, 1999) ezt írja:

VALLOMÁS

Mikor a grujavici rebbe hideg verítékben úszva már napok óta haldoklott, hirtelen felült az ágyában, és szaggatottan így szólt: – Meg kell vallanom nektek egy bűnömöt. Mikor Belsenben egyszer összeestem, egy kápó egy babkaróval ütni kezdte a fejemet. A konokságom jutott az eszembe. „Ezt aztán verheted”, gondoltam, abelyett, hogy azt gondoltam volna, „Neked talán sikerül, fiacskám”.

Röhrignek nem kell elmagyarázni Viktor E. Frankl ... *mégis mondj igent az életre – Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábor* című könyvének tételét. A tételt, aminek a lényege, hogy amikor már minden az értelmét veszti, amikor már az örület határán az auschwitzi valóságot érzékelve az ember vagy apátiába esik, vagy éppen mindent feladna, a túlélés egyetlen esélye az, ha van egy feladat, egy értelmes cél vagy gondolat.

A film kezdetén Saul már eleve a halálraítéltek táborába tartozik, de azon „kiváltságos” helyzetben, aki nem a túlélés, hanem a Sonderkommando rövidtávú „továbbélési” lehetőségének gépezetében kíséri a halálraítélteket a gázba, szedi össze rongyokat, mossa fel a padlót vagy hordja a meztelen holttesteket a krematórium kemencéihez. Az érzéketlen gépezet része már ő is, a háttérben szerveződő Sonderkommando-felkelés terve sem jelenti számára az életet. Paradox módon létének értelmét egy kisfiú halála indítja el. A normalitásba visszazökentő cél,

hogy a gyereket rabbi temesse, és hogy elhangozzék a kaddis. Ennek a földi küldetésének a mindenáron való beteljesítéséért sodor magával minket könnyörtelenül Saul konok megszállottsága, de a kaddis nem véletlenül nem tud elhangozni úgy, ahogy szeretné. Mert ez a soá. És mert a kaddis maga ez a film az eltemetetlen gyermekért.

Az írásom elején azt írtam, nem tudok objektív lenni, és abban is biztos vagyok, hogy valamilyen módon ez a film mindenkit elér. Azt is, akinek semmiféle kapcsolata nincs a holokauszttal, és azt is, aki most éppen számítógépes játékokon nő fel. Nemes Jeles nem akart szórakoztatni, sem szépelegni, sem tökéletes filmet készíteni, és az esetlegesség érzése mindenkit érint. Én azt írom, a *Saul fia* a lágeri lét filmje. Honnan tudhatom? Nem tudom. A film megnézése előtt attól félttem, azt látom majd, amit a holokauszt utáni másodgenerációs traumával egyébként is cipelek magammal: rémálmokat, deportált, kiirtott felmenőim halálsikolyát, miközben görcsösen összeszorított szemmel ismétlem majd nagyanyám karjára tetovált auschwitzi számát, amit négyéves korom óta kívülről tudok. Ebből semmi sem volt a vásznon, és mégis minden. Nemes Jeles engem megkímélt, és a film vége a néma csend.

Mindezek tudatában 88 éves nagyanyám elé állt, és azt mondta, ő is elmenne megnézni a filmet, mit szólók hozzá. Nem nagyon tudtam erre mit válaszolni, azt mondtam, rábízom. Végül is, ha valaki, akkor ő az egyetlen, aki ezt a filmet megítélheti Auschwitz, még másik három láger és egy halálmenet után.

Megnézte.

– Na, mit gondolsz? – kérdeztem.

Hallgatott.

– Ilyen volt. Minden perc kiszámíthatatlan... – mondta.

– És még...? – kérdeztem.

– Ilyen volt – mondta. – Ez volt a lágeri lét.

UTÓSZÓ

A *Saul fia* 2015 májusában a zsűri nagydíját nyerte el Cannes-ban. Ugyanezekben a napokban Magyarországon – 79 évvel a berlini olimpia után – a magyar miniszterelnök az ifjúság jövőjét a sportban jelölte meg. Nyilvános közleményben sem a film sikerét, sem alkotóit nem méltatta. Pedig lehetett volna néppünnepély, mert május közepén a világ csak a *Saul fiáról* beszélt, és a hazai közönség ugyanolyan ovációval ünnepelt, mint amikor egy magyar sportoló a dobogóra lép.

Budapest, 2015. július 2.